

Nebojša Popov (prir.).

Srpska strana rata: trauma i katarza u istorijskom pamćenju, I–II. 2. izd.

Beograd: Samizdat B92, 2002, 483+455 str.

Kao u životu, i u znanosti je najteže pre-vrednovati sebe, preispitati se pa i »obra-čunati« sa sobom, vlastitim zabludama i predrasudama, »zastranjenjima« svoje nacije, društva, države. Već i zato, knjiga koju želimo prikazati zaslužuje punu pažnju. Srpski intelektualci (u kulturološkom i političkom, a ne etničkom smislu) prihvatili su se teškog posla i po našem sudu obavili ga na valjan, intelektualno respektabilan i znanstveno korektan način. Prvo izdanje ove knjige objavljeno je 1996. godine, a zbog interesa javnosti izašlo je drugo izdanje. Kao metodološki napatuk/objašnjenje u interpretaciji političkih, socijalnih, a onda i ratnih događanja, priređivač knjige ističe: »Naime, u takvim istraživanjima (objavljenim u knjizi, o.a.), rat i ono što ga prati (zločini, pljačka) promatra se kao proizvod djelovanja određenih činilaca, a ne kao posljedica misterioznih zavjera, problematičnog antropološkog materijala, nepromjenjivog mentaliteta i ozloglašanih stereotipa o pojedinim religijama i nacijama (balkanski sindrom recimo)« (str. 12).

U knjizi pratimo sljedeća poglavlja: I. *Razaranje i stvaranje država*, II. *Korijeni trauma*, III. *Ideološko usmjeravanje*, IV. *Politička mobilizacija*, V. *Medijski rat*, VI. *Sukob i kompromis*. Cjelokupna problematika obrađena je interdisciplinarno, a u tome su sudjelovali sociolozi, povjesničari, filolozi, teolozi i statističari. Specifičnost bivše jugoslavenske države bila je njezina multinacionalna struktura, a nacije koje su bile konstitutivni element te države, kao takve institucionalizirane su u teritorijalno-političkom smislu. Ta činjenica omogućit će i njihovo samoodređenje do odcjepljenja s razli-

čitim tumačenjima, te političkim, a zatim i ratnim sukobima u povodu toga. Uoči rata, u procesu sociopolitičke tranzicije i uvodjenja višestranačja, kako ističe V. Pešić, politička nomenklatura u tadašnjim republikama izabrala je ekstremne forme (centralizam, separatizam) kao svoje političke projekte. Time je, prema autorici, rat postao neizbježan. Postavljamo pitanje: Je li pravo na samostalnost, potvrđeno i referendumima (slučaj Hrvatske, ali i drugih republika), ekstremna forma političkog djelovanja ili legalni demokratski put u okviru tadašnjeg ustavnopravnog poretka? Iako to nije precizno regulirano Ustavom SFRJ iz 1974. godine, politička konstitucija bivše države, tradicija državnosti pojedinih republika, kao i priznanje republičkih granica kao državnih od strane EU i UN, govore u prilog razmišljanju o legitimnosti osamostaljenja pojedinih dijelova bivše države. Sve do smrti neprikosnovenog vođe SFRJ, J. B. Tita, pokušaji temeljitije redefinicije tadašnjeg državnog ustrojstva uglavnom su prekidani njegovim arbitriranjem. Nakon Titove smrti pojavljuju se nacionalni programi koji najavljuju neke nove političke projekcije. Prvi takav jest *Memorandum SANU* iz 1986. godine, a zatim *Prilog za slovenski nacionalni program* iz 1987., objavljen u 57. broju *Nove revije*. Prema mišljenju Olivera Milosavljević, razbijanje Jugoslavije bilo je najbrže i najlakše rješenje koje je zahtijevalo najmanje napora za nesposobne intelektualne i političke elite. Prema našem mišljenju, ako se već analizira domet političkih elita, tada bi bilo bolje istaći njihovu želju za takvom redistribucijom političke moći koja njih neće dovesti u pitanje ili će ih još više učvrstiti u vlasti. Autorica je pojednostavila problem utoliko što pitanje redefinicije jugoslavenskog političkog prostora nije ekskluzivno pitanje elita, već i nekih (ne)legitimnih tendencija unutar pojedinih nacionalnih/etničkih skupina na teritorijalno-politički definiranim prostorima. Bez obzira

na sve teškoće u određenju legitimnosti pojedinih političkih, a kasnije i vojnih akcija, pa i proturječnih pozicija samih aktera u tim procesima, druga krajnost, još pogubnija, jest trpanje u isti koš svih političkih i institucionalnih aktera tih zbivanja. Takav pristup više skriva nego što otkriva i dovodi do, nekima omiljene, interpretacije o (pod)-jednakoj krivnji svih u ratnim sukobima.

Nebojša Popov analizira ulogu ratne tradicije u srpskom narodu i navodi neke specifičnosti za tu naciju: »U kolektivnom pamćenju Srba rat ima veoma važno mesto, on je deo samog života a ne samo mit, legenda i bujna epika« (str. 117). Poziv ratnika na visokoj je cijeni, a u srpskoj tradiciji ujedno i najprohodniji kanal vertikalne socijalne pokretljivosti. »Solunaštvo« i status boraca antifašista iz Drugoga svjetskog rata to u potpunosti potvrđuju. Krvavi politički obračuni segment su takvog sociopolitičkog obrasca, što u povijesti ilustriraju ubojstva poput Karađorđevog, koji ubija oca i brata, pa Miloš Obrenović koji unajmljuje ubojicu Karađorđa, zatim masakr nad Dragom Mašin i Aleksandrom Obrenovićem, sve do najnovijih ubojstava Ivana Stambolića i Zorana Đinđića. U takvom imaginariju i često okrutnoj socijalnoj zbilji, rane pojedinaca nisu nešto traumatično, one se slave kao doprinos kolektivnoj »stvari«, što dobro pokazuje poruka »Srećne ti rane, junače«.

Autoritarni sindrom također je izrazio obilježje političke kulture u bivšoj Jugoslaviji, pogotovo u krajevima koji su dugo bili pod turskom vlašću. U titoizmu, kako je socijalistički poredak nazvao Popov, teror uglavnom nije bio masovan, već je režim pribjegavao selektivnom teroru, od slučaja Hebranga i Đilasa, preko Rankovića, sve do hrvatskih »prolječara« ili političara kosovskih Albanaca. Ratni sukobi samo su u svim sredinama dodatno pojačali ionako prisutan autoritarni obrazac socijalne interakcije.

U drugom poglavlju analiziraju se korišteni trauma na bivšem jugoslavenskom

prostoru, opet s naglaskom na situaciju u Srbiji. Latinka Perović smatra da se u Srbiji dogodio bijeg od modernizacije. Umjesto prijašnjeg tipa kolektivism (socijalnoga), učvrstio se nacionalni kolektivism ili, još preciznije, amalgam bivšega socijalističkog sustava i nacionalističkih projekata i društvenih konstrukata. Srbija je za vladavine Miloševićevih socijalista zaostala u razvoju, a njezino je društvo u stanju anomije. Da bi tragedija bila veća, kako ističe autorica, to nije samo poraz jedne politike i sumrak jednog režima, već historijski poraz Srbije, možda i najveći u njezinoj povijesti. I pored kompleksnosti uzroka raspada države i ratnih sukoba koji su uslijedili, srbijanski režim na čelu s Miloševićem držao je u svojim rukama konce rata i mira na bivšim jugoslavenskim prostorima. Vožd i njegovi poslušnici izabrali su rat umjesto modernizacije, uz već »čuvenu« retoričku figuru koja dobro ilustrira odabranu opciju: »Ne umemo da radimo, ali umemo da se bijemo.«

Bijeg od modernizacije znakovito pokazuje i, kako to ističe Sreten Vujović, zaziranje od grada. Grad je simbol kulture, civilizacije, napretka, a slobodni građanin u temelju je političkog pluralizma i građanske demokracije. Baš su takvi sociopolitički obrasci iritirali srpske »voždove« pa su neki od njih i eksplicitno vodili antiurbanu bitku. Radovan Karadžić će tako u pjesmi *Vuksan*, posvećenju ocu, napisati: »Spusti se u gradove da bijemo gadove. Vuksane, blagdane, lepo ti je ime«. Građanstvo je u Srbiji bilo malobrojno i često nemoćno suprotstaviti se čaršiji i palanačkom mentalitetu. Građanski sloj nije se uspio nametnuti kao akter društvene promjene. Ili, kako je to zapazio Radomir Konstantinović, misleći na Srbe i Srbiju: »Iskustvo nam je palanačko«. Isti autor još dodaje na tu temu: »Između sela i grada, ovako zaboravljen, svet palanke nije ni selo ni grad ... Palanački duh je duh jednoobraznosti, pre svega, duh gotovog rešenja, obrasca, veoma određene forme ... U svetu pa-

lanke, važnije je dobro se držati ustaljenog običaja nego biti ličnost ... Duh tradicionalizma je jedan od osnovnih izražaja palanačkog duha« (str. 174).

Posebnu teškoću nerazvijenih, uglavnom seljačkih društava, predstavlja kolektivni imaginarij koji baštini tradicionalne obrasce socijalne komunikacije, snažnu epsku i mitsku dimenziju »utkanu« u kolektivnu svijest naroda. Kosovo je u kolektivnom pamćenju paradigma za takve sociokulturne obrasce interpretacije povijesti. U cjelokupnoj povijesti srpskog naroda, Kosovska bitka jest događaj pogodan za proizvodnju kolektivno nesvjesnog i perpetuiranje dvaju motiva koji se u kontinuitetu koriste u političkim obračunima u Srbiji: motiv junaštva i motiv izdaje. I dok je Lazar Hrebljanović iskorišten za konstrukciju kulta, čije su se *mošti* nosile Srbijom uoči ratnih sukoba i raspada SFRJ, dva njegova zeta sinonimi su izdaje i junaštva. Vuk Branković je u srpskim legendama negativni lik, metafora za izdaju »nacionalne stvari«, dok je Miloš (K) obilic srpski junak koji obavezuje potomke, pa će često političari nošeni na valovima srpskog nacionalizma devedesetih godina 20. stoljeća upitati svoje sugovornike: »Su čim ćete pred Miloša?«

Epske pjesme o Kosovu imaju dva sloja: mitsko-herojski i kršćanski, a kosovski zavjet kao simbol otpora tuđinu ima veliku važnost za Srbe. Činjenica da su srbijanske kulturne i političke elite kao uporište u kolektivnoj svijesti tražile i evocirale povijesna događanja i mitove, a potpuno ignorirale (post)modernu retoriku i simboliku, pokazala se tragičnom. Retradicionalizacija, iako ne u tolikoj mjeri, zahvatila je i druge aktere ratnih sukoba i raspada bivše države, a u funkcionalnom smislu imala je isti doseg i istu važnost kao u slučaju Srbije, a to je kočenje modernizacije i induciranje predrasuda i stereotipa o Drugima, sve do sumnjičenja, diskriminacije, pa i fizičkih likvidacija onih koji nisu bili dovoljno »naši«.

Simbolika Vidovdana (dan Kosovske bitke) ima niz referenci koje se nastavljaju kasnije. Tako se krajem 19. stoljeća na Kosovu živo pripovijedalo da se svake godine o Vidovdanu, rijeke Sitnica, Morava i Drim zakrva-ve i da će to trajati dok se Kosovo ne osveti i dok se ropski jaram sasvim ne skinu. Na Vidovdan je, nadalje, 1914. Gavrilo Princip ubio austrijskog nadvojvodu Ferdinanda, a 1921. donesen je nepopularni Vidovdanski ustav Kraljevine SHS. Dio kosovske mitologije postao je i jedan cvijet, kosovski božur, pa će narodni »umotvorci« to ovako izreći: »Na Kosmetu božur vene, žali Srbe seljene.« Ni boja cvijeta nije izuzeta iz mitskog rječnika, pa su tako po predaji crveni božuri iznikli iz krvi srpskih a plavi iz krvi turskih junaka. Mitovi su se nastavili proizvoditi i u masovnim medijima, pogotovo na televiziji pod kontrolom Miloševićeva režima, pa je tako u tv izvješću s mitinga na Gazimestanu 1989. korištena brojka od dva milijuna sudionika, dok je agencija Reuter broj sudionika procijenila na 300.000.

U čemu i oko čega je postignuta politička mobilizacija u bivšoj SFRJ? Najveće prijevare između političkih establišmenata republika bivše države izazvao je Ustav SFRJ iz 1974. godine, sastavljen od čak 406 članaka, čiji je »ideološki krojač« bio E. Kardelj. O republikama se u članku 3 govorilo kao o državama zasnovanim na »suverenosti naroda«, s tendencijom uređenja međunacionalnih i međurepubličkih odnosa na načelu konfederacije. Ostalo je nejasno i samo pravo na samoopredjeljenje do odcjepljenja, odnosi li se na narod u etničkome ili u političkom smislu. Iako su te odredbe nedorečene, jedino moguće načelo koji bi poštivalo dotadašnje institucionalne regulacije jugoslavenskoga političkog prostora bilo bi ono koje uvažava republičku državnost. To je (što je naknadno potvrdila i Badinterova komisija) bio jedini mogući okvir za razrješenje političke krize u bivšoj državi. Snage okupljene prvenstveno oko Miloše-

vića uz potporu vrha JNA nisu željele uvažiti političku volju građana u republikama bivše SFRJ, što je i temeljni uzrok ratnih sukoba na tom političkom prostoru. Iako će Vojin Dimitrijević istaći da vodeći kadar JNA nije stao uz Srbe zato što su bili Srbi, već zbog ideološke bliskosti s Miloševićevim socijalistima (socijalizam, komunizam), ostaje otvoreno pitanje je li to baš tako? Visoki kadar uoči samog rata već je izrazio srpski u etničkom smislu (80% pukovnika JNA i 62% generala bili su Srbi). Uz to, poznata je i izjava visokopozicioniranoga generala JNA Blagoja Adžića, da će se interverirati u Hrvatskoj padne li i jedna srpska glava. Ostale »glave«, čini se, nisu bile važne!

Ideološko usmjeravanje davale su znanstvene, umjetničke i crkvene institucije i udruge. Tako će se Srpska pravoslavna crkva, tradicionalno izrazito politički angažirana, založiti za odbacivanje »veštačkih i nelegitimnih avnojskih granica«. Bolje opravdanje projekta Velike Srbije teško je naći. Na tom će tragu književnik i političar Vuk Drašković naglasiti da je zapadne granice Srbije iscrtao Ante Pavelić, a one su tamo gdje su i srpske jame. Zadaća je, po njemu, srpske nacionalne politike da te granice i obilježi. Posebno su vatrena istupanja na nacionalističkoj crti zabilježena u Udruženju književnika Srbije. Počelo je sa zbirkom pjesama *Vunena vremena* Gojka Đoge, za koje je autor još 1981. dobio godinu dana zatvora. Nastavljeno je nešto kasnije istupima Dobrice Ćosića, Antonija Isakovića, Matije Bečkovića, Vuka Draškovića, Brane Crnčevića i drugih. Javlja se književnost populističkog vala, gdje se kao »paradigma« može navesti knjiga Danka Popovića, *Knjiga o Milutinu*, koja je doživjela čak 20 izdanja. Junak iz naroda, Milutin, preispituje »dva veka novije srpske istorije« i zaključuje da su Srbi 1914. i 1941. učinili fatalnu grešku, Jugoslaviju. Povratak tradiciji i »boljoj prošlosti« jako dobro pokazuje i

rječnik u kojem se riječ »domaćin« pojavljuje 27 puta. I beogradsko sveučilište (Univerzitet) bilo je na udaru, a najveću zaslugu za slamanje autonomije Univerziteta imao je baš nekadašnji kritičar represije prema znanosti i intelektualcima, akademik Mihailo Marković (tada potpredsjednik SPS-a). Socijalni supstrat bio je pogodan za retradicionalizaciju i nacionalizam kao »novu ideologiju«, a vrijednosni temelj takvih orijentacija jest autoritarni sindrom. Neka istraživanja u Srbiji pokazala su visoku prisutnost autoritarnosti među stanovništvom. Autoritarnost karakterizira sklonost ka komformizmu, otpor prema promjenama i nespremnost za preuzimanje rizika, odsutnost tolerancije, osjećaj otuđenosti i bespomoćnosti. Srpska politička opozicija sve se vrijeme vrti u krug i uz rijetke iznimke (uglavnom pojedince) zarobljena je nacionalnim/nacionalističkim programom. Tek vrlo mali segmenti civilnog društva (neke udruge) uspjele su izići iz vrtloga nacionalizma, uz inzistiranje na miru, civilnim vrijednostima, toleranciji i kompromisu. No njihov je utjecaj, nažalost, u ratnom razdoblju bio više nego minoran.

Oblikovanje javnosti po mjeri novih vlastodržaca i na nacionalnom programu učinili su mediji u Srbiji. Posebno se u tome istaknula *Politika* (u Srbiji sinonim za »novine«), list ugledne tradicije, koji se srozao na bilten Miloševićeva režima. List je u suglasju s novim političkim tonovima, predominantno populističkim, na velika vrata uveo u javnost »glas naroda«. Znamenita rubrika »Odjeci i reagovanja« postala je poprište obračuna sa svim »neprijateljima Srba« (čitaj: Miloševićeva režima), uz mnoštvo populističkih poruka u kojima je Narod obogotvoren i pretpostavljen građanskoj demokraciji. Naravno, volju naroda nepogrešivo »čita« mudro rukovodstvo na čelu s Voždom. Narod će zamijeniti i stručnjake, što dobro ilustrira poruka: »Novi ustav pisat će narod.« Televizija Beograd također je igrala ulogu ideološkog barjaktara »novog

do ba«. Jakom represijom režim je zavladao i nad tim medijem, pa je tako 1993. 1100 radnika TV Beograd otišlo na prisilni odmor, i to oni koji su bili antiratno raspoloženi. Svoj obol u ideologizaciji javnosti dao je i revijalni tisak: *Duga, Ilustrovana politika* i *TV novosti*.

Međunarodna zajednica nije adekvatno i učinkovito reagirala na jugoslavensku krizu. Vojin Dimitrijević ističe naklonost Njemačke prema etničkom nacionalizmu, što je posebno na »udaru« bilo u Srbiji. Srbi su uz to izabrali lošu taktiku (razaranja gradova – Vukovar, Sarajevo, Dubrovnik), što su svjetski mediji prenijeli pa su Srbi postali glavni sinonim za zlo u ratnim sukobima. U knjizi se daju i prikazi različitih europskih situacija, od pomirenja i oprostaja u Irskoj, denacifikacije u Njemačkoj, približavanja Židova i kršćana, problema njemačko-njemačkog ujedinjenja te njemačko-poljsko izmirenje.

Ova knjiga je, prema našim spoznajama, na prostoru bivše Jugoslavije jedan od najboljih analitičkih doprinosa razumijevanju političke krize i ratnih sukoba koji su se tu dogodili. Njezina analitička vrijednost »traži« polemiku s ponuđenim »beogradskim« (»srpskim«) odgovorima na postavljena pitanja, kao i slične takve radove na »drugim stranama« uključenim u ratne sukobe (prvenstveno hrvatskoj i bošnjačkoj). Uostalom, iako svi akteri nisu jednako odgovorni za ratne sukobe i krvavi raspad države, nepo bitno je da su i ostali navedeni prostori imali svoju traumu, a poslijeratno razdoblje svakako donosi i zahtijeva prevrednovanje događaja iz novije povijesti (katarzu).

Dragutin Babić

*Institut za migracije i narodnosti,
Zagreb*

Bogumil Hustić

Illegalno preko Alpa do Južne Amerike

Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske i hrvatska matica iseljenika, 2003, 153 str.

U nakladi Matice Hrvatske i Hrvatske matice iseljenika objavljena je autobiografska knjiga Bogumila Hustića pod naslovom *Illegalno preko Alpa do Južne Amerike*. Knjiga je prvi put predstavljena u ožujku 2004. godine u prostorijama Hrvatske matice iseljenika Zagreb.

Autor knjige rođen je u Kamniku (Slovenija) od roditelja Hrvata. Školovao se u Češkoj i Hrvatskoj. Zbog teških političkih okolnosti napustio je Hrvatsku. Sa suprugom i sinom odlazi u Argentinu, da bi se tek nakon trideset i četiri godine vratio u domovinu. Nakon što je zatekao novu, sada slobodnu Hrvatsku, bitno drukčiju od one koju je napustio, Hustić je odlučio opisati i vjerodostojno pokazati cijeli svoj život, s osobitim naglaskom na život u emigraciji.

U stvaranju ove knjige autoru je od velike pomoći bila sugrađanka, učiteljica Marija Mihalić, te Boris Maruna, bivši ravnatelj Hrvatske matice iseljenika koji je potpomogao njezino objavljivanje.

Ova knjiga izvorno je svjedočanstvo hrvatskog emigranta koji je bio žrtva političkih sukoba i nacionalne netrpeljivosti u bivšoj Jugoslaviji. Autor, kao i još nekoliko tisuća hrvatskih emigranata, prošli su sličan životni put u emigraciji, daleko od domovine. Autor napominje kako je ovom knjigom želio upozoriti buduće naraštaje na težak emigrantski život. Objasnio je to ovim riječima: »Tuđina je teška bol zato ljubimo svoju zemlju jer samo u njoj ćemo naći ono, što je srcu drago. Čovjek ne zna što je domovina dok je ne izgubi. Čovjek bez države i svog jezika je nitko i ništa« (str. 152).

Knjiga se sastoji od devet poglavlja u kojima se opisuje autorov životni put od ra-